

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ДИСКУСІЯ З ПИТАНЬ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА В 20-ТІ — НА ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ ХХ СТ.

У статті аналізуються основні аспекти теоретико-методологічної дискусії з питань історичного краєзнавства в 20-ті — на початку 30-х років ХХ ст.

Ключові слова: історичне краєзнавство, теоретико-методологічна дискусія, історіографія, науково-методична робота.

Активізація методологічних пошуків та розширення дослідницької проблематики пов'язані із стійким інтересом до вивчення історії науки, аналізом головних закономірностей її розвитку. Розроблення нових теоретико-методологічних, науково-методичних засад історичної науки створює підґрунтя для дослідження локальних об'єктів. Саме тому особливої ваги набувають дослідження з історичного краєзнавства. Вивчення місцевої історії є невід'ємною складовою аналізу історичного процесу в цілому.

Упродовж багатьох років науковці доводять потребу більш глибокої розробки теоретико-методологічних засад краєзнавства. Починаючи з 20-х — початку 30-х років ХХ століття, у вітчизняній науці не припинялась полеміка стосовно предмета, об'єкта і завдань краєзнавства. Його вважали “науковою дисципліною”, “навчальним предметом”, “методом навчання і виховання”, “засобом організації навчального матеріалу”, “дидактичним принципом”¹. Важливо наголосити, що в ході дискусій було порушено чимало гострих методологічних питань, до кінця нерозв'язаних і сьогодні, наприклад, співвідношення краєзнавства і країнознавства, краєзнавства і містознавства, краєзнавства і регіоналістики тощо. Невідповідність між масштабністю краєзнавчого руху і рівнем його наукового узагальнення висувають завдання подальшого розроблення питань загальної теорії краєзнавства². Недостатній рівень розвитку теорії не може не позначитися на практиці, зокрема на методиці краєзнавчої роботи. Ця проблема є особливо актуальною на сучасному етапі оновлення змісту навчання національної освіти, у якій краєзнавству, насамперед історичному, належить одне з чільних місць. Останнім часом

спостерігаються небажані тенденції, коли окремі теоретики сучасної педагогіки намагаються розглядати краєзнавство як доповнення до народознавства, українознавства, роблять спробу замінити усталені терміни та поняття сучасними кон'юнктурними новаціями. Подібні тенденції негативно впливають на розвиток теорії і практики краєзнавства, історичного в тому числі³.

На початку 20-х років ХХ ст. спостерігається піднесення краєзнавства в Україні. Цей період більшість сучасних дослідників вважає “золотим десятиліттям” в історії українського краєзнавства⁴. Характерною особливістю цього часу був теоретико-методологічний плюралізм, який можна було спостерігати у співіснуванні й в ідейній боротьбі марксистської і немарксистської парадигм знання. Разом із тим позначаються тенденції ідеологізації історичної науки в контексті процесу ідеологізації радянського суспільства в цілому. На цьому фоні представники дореволюційної школи намагалися переосмислити світоглядні і гносеологічні настанови в науці. Через неможливість відобразити свої погляди в історіософських працях, вони висвітлювали їх у конкретно-історичних дослідженнях. Отже, можемо говорити про своєрідний “розподіл” праці, коли марксистські історики проводили дослідження переважно в тих галузях наукового знання, які були політично актуальними, а представники немарксистських шкіл остерігалися займатися проблемами новітньої історії у зв'язку з їх політичною гостротою, надаючи перевагу вивченню історії культури, етнографії, захоплюючись локальними студіями.

Це був час відносно мирного співіснування ліберального і марксистського секторів істо-

ричної науки, плюралізму в історичній освіті. Вже та обставина, що представники старої школи залишилися в країні під час громадянської війни, потенційно зумовила їх співпрацю з новою владою. Якщо відкинути особисті мотиви, можемо відзначити кілька причин, що спонукали вчених до такого кроку. По-перше, високий рівень патріотичних почуттів наукової інтелігенції не дозволяв їм відмежовувати свою долю від долі Батьківщини. Крім того, більшість із них була переконана в усталеному твердженні, що “влада змінюється, а наука залишається вічною”. По-друге, аналіз тогочасної ситуації давав науковцям підстави для висновків, що більшовики в той момент були єдиною легітимною політичною силою, яка користувалася популярністю серед значної частини населення країни. По-третє, не можна не враховувати специфіку менталітету істориків-професіоналів, які в процесі осмислення політичних реалій напевне проводили широкі аналогії, зверталися до досвіду попередніх революцій. Цей досвід свідчив, що після революційних і соціальних потрясінь владні режими стабілізуються і не тільки зживають хиби, а й відкочуються (хоча б зовні) до попередніх часів. Підтвердження своїх роздумів науковці знаходили як у відносній лібералізації часів непу, так і у впровадженні політики “українізації”. Таким чином, відбувався складний процес адаптації вчених старої школи до нової соціальної практики.

Саме це, на наш погляд, дає підстави В. В. Бездрабко стверджувати, що неподільною вочиною немарксистського сектора залишалися спеціальні й допоміжні історичні дисципліни, локальні студії⁵. Не маючи змоги, а іноді боячись торкатися складних методологічних питань, переживаючи кризу наявної парадигми знань, учені захоплювалися краєзнавчими дослідженнями. Краєзнавство пожовтневого періоду стає своєрідною “нішею” для “античників” і медієвістів, сходознавців і мовознавців, етнографів та археологів, географів і біологів доби імператорських університетів. Цей інтелектуальний фонд “золотого десятиріччя” краєзнавства зумовлює збереження традицій, культури, системи цінностей, високий професіоналізм у дослідженнях.

Усе це стало стимулом для ініціативності науковців, які вже в нових історичних умовах “радянської” зуміли збагатити історичне

краєзнавство змістовними, організаційними формами. Зокрема, Слобожанську комісію краєзнавства очолив відомий учений-етнограф, професор Харківського університету Д. К. Зеленін. За його клопотанням було розроблено низку заходів для відродження краєзнавчого руху в Україні. Науковець неодноразово звертався до Народного комісаріату освіти з пропозицією визначити основні напрями діяльності краєзнавців республіки. Ініціативність і наполегливість ученого і групи його однодумців підштовхнули владні структури до проведення Всеукраїнського з’їзду з вивчення виробничих сил і Всеукраїнської конференції з краєзнавства в 1925 році. Результатом цієї роботи стала поява координуючого органу — Українського комітету краєзнавства. Цілком логічно, що на Слобожанщині завдяки такій ініціативі й досвіду вчених університету на початку 1920-х років з’явилася низка різноманітних краєзнавчих організацій: товариств, гуртків, музеїв тощо.

Одночасно відбувається зародження “нового” краєзнавства, підґрунтям якого був історичний матеріалізм. Спираючись на ідеї марксизму, науковці наголошували на визнанні первинності матеріальної основи суспільного буття і другорядності породжуваної ним свідомості.

Наслідком цього стало превалювання соціально-економічного аспекту в дослідженнях, увага до подій масової суспільно-політичної боротьби, широке тлумачення цілей і завдань краєзнавства. Поступово історико-краєзнавчі дослідження відходили на другий план і ставали неактуальними.

Таким чином, спостерігаємо повільну консервацію старих принципів у проведенні наукових досліджень і викладі їх результатів, а згодом й конструювання іншого знання, яке було якісно новим продовженням наявного, навіть тоді, коли заперечується попередня ідейна основа історичних фактів, закономірностей і теорій. У такій ситуації роль краєзнавства визначається його деструктивною й інтегративною функціями водночас, бо воно підтримувало існування старої та нової традицій у краєзнавчих дослідженнях і в той же час було підґрунтям для створення загальної схеми історичного знання⁶.

Диференціація пізнавального процесу спонукала до фрагментарності, робила його вузьким. Але осягнути і пояснити частину, фрагмент без співвідношення з цілим неможливо.

Тому краєзнавство мало б прагнути через конкретність універсалізувати дослідження. Ці прагнення підштовхувалися ззовні. У 1920-ті роки суспільство постачало науці завдання, соціальна значущість яких наповнювалась локальною проблематикою. Намагання диференціювати загальне й конкретне визначили характер розвитку краєзнавства в 20-ті — на початку 30-х років ХХ століття⁷.

Саме такі тенденції спостерігалися в дискусії, яка розгорнулася в добу “золотого десятиріччя” з приводу змісту, предмета та об’єкта краєзнавства.

Єдності в поглядах на завдання і функції краєзнавства на початку 1920-х років не було, хоч головна мета — вивчення країни за територіальним принципом — вимальовувалася досить виразно. В обговоренні теоретичних питань, виробленні понятійно-термінологічної системи краєзнавства (й історичного у тому числі) брали участь видатні науковці, педагоги, освітяни як Росії, так і України.

У ході дискусії, яка розгорнулася на сторінках преси, дебатовалися не тільки предмет і завдання краєзнавства, але і його місце в системі інших наук. Думки про особливий статус краєзнавства дотримувалися Г. В. Артоболовський, А. І. Дзенс-Литовський, Н. П. Дружинін. Вони підкреслювали, що краєзнавство має свою специфічну мету і завдання⁸. На вивчення історії краю як одного з основних завдань краєзнавства вказували М. Ільїнський, С. Чернов, І. Гревс⁹.

Найбільш чітко, на наш погляд, предмет історичного краєзнавства визначив І. Гревс — вивчення пам’яток археології краю, історії міст і населених пунктів (включаючи садиби, монастирі, фабричні центри), економіки, обласних культурних місць, предметів матеріального побуту, пам’яток мистецтва. Водночас І. Гревс намагався розмежувати об’єктно-предметну сферу історичного краєзнавства і краєзнавства, наголошуючи, що останнє є об’єктом дослідження сучасності. Тому в статті “Історія в краєведенні”, надрукованій у періодичному виданні Центрального бюро краєзнавства — часописі “Краеведение” — І. Гревс указував на актуальність краєзнавчих досліджень. “Нове краєзнавство” виступає під знаком суспільної користі, воно має практичний, утилітарний характер. Отже, завдання краєзнавства полягає в дослідженні виробництва і виробничих сил. Автор доводив, що краєзнавство мусить вивчати і природно-ви-

робничі сили, і сучасність, але у фокусі дослідження має бути історія краю, його культура, охорона пам’яток старовини, архітектури, архівних документів. Науковець розглядав краєзнавство як світове історико-культурне явище кінця ХІХ — початку ХХ століття. Його специфічність І. Гревс вбачав у тому, що поряд з інтелектуальним мотивом у краєзнавстві народжувався особливий емоційний струмінь, який давав змогу створити достовірний портрет місцевості, зберегти наступність спадщини минулого. Терміни “краєзнавство” і “батьківщинознавство” учений вважав тождними, особливо у разі вивчення місцевості як “малої батьківщини”, оскільки сукупність краєзнавчих робіт об’єктивно має матеріал для описання великої батьківщини¹⁰.

Інші дослідники звужували межі краєзнавства. Б. Вишневський, Л. Берг зводили краєзнавство до “мікрогеографії краю”, “місцевої географії”. За М. В. Муратовим краєзнавство є не тільки науковою, але і громадською діяльністю, у той час як М. Я. Феноменов наголошував на науково-дослідницькій ролі краєзнавства¹¹.

О. Музиченко, А. Золотарьов, С. Архангельський розглядали краєзнавство як метод, причому і як метод дослідження, і як педагогічний метод вивчення навколишньої дійсності, і як локальний метод в історичній науці¹². Вражала амплітуда коливань у визначеннях: від “локального методу в історичній науці” (С. Архангельський) та “крайової історії” (С. Бахрушин) до “просто місцевої географії, опису природи, історії, побуту, культури рідного краю” (М. Ільїнський)¹³.

Автор посібника “Вступ до краєзнавства” А. Большаков у розділі “Краєзнавство — наука чи метод?” зауважував, що, “будучи системою знань про певний об’єкт — місцевий край, краєзнавство є справжньою наукою, і наукою цілком самостійною... Прав громадянства як особливої науки краєзнавство набуває в силу того факту, що має власний об’єкт дослідження, до якого підходить із власної, оригінальної точки зору”¹⁴. Автор зазначав, що краєзнавство — наука особлива, молода, така, яка “щойно починається”, але здатна зв’язати “краєзнавчим вузлом” дисципліни майже всього наукового фронту навколо вивчення певного краю.

Як бачимо, у 20-ті роки ХХ ст. існував значний різнобій у семантичному осмисленні поняття, яким мала позначитися цілеспрямо-

вана робота з вивчення країв, земель, областей. Однак навіть після того, як краєзнавчий рух виявив ознаки “переростання камерних масштабів” і засвідчив свою масовість, поняття “краєзнавство” лишалося нестабільним: воно розумілося “як наочний метод викладання, виховний засіб, пропедевтичний курс історії, географії, окремий шкільний предмет для більшості навчальних дисциплін”¹⁵.

Дискусії 1920-х років у контексті визначення предмета і завдань краєзнавства порушували й питання співвідношення його наукових і громадських начал. На думку В. Вернадського, краєзнавчий рух давав змогу “викликати до життя духовні сили народу, недоступні до відродження в іншій спосіб”¹⁶.

Тематичне продовження цієї проблеми спостерігаємо в роботі й рішеннях численних конференцій. У січні 1926 р. VI сесія Центрального бюро краєзнавства (далі — ЦБК) ухвалила резолюцію про суть і завдання краєзнавства. Акцент робився на громадській роботі в широкому масштабі, наукові дослідження відходили на другий план. Завдання звужувалися й зводилися лише до вивчення природно-виробничих, тобто продуктивних, сил краю, земельної громади, землевпорядкування, економіки, техніки. Така тенденція була пов’язана зі зміною соціально-економічної і політичної ситуації в країні. Державі потрібно було розвивати народне господарство, і в такій ситуації корисними були будь-які відомості про економічні можливості й потенціал регіонів. У контексті цього цілком зрозумілим є визначення VI сесії ЦБК: “Краєзнавство — метод синтетичного наукового виявлення певної, виділеної за адміністративними, політичними, господарськими ознаками, відносно невеликої території, вивчення, підпорядковане життєво необхідним господарським і культурним потребам цієї території, що має своєю основою продуктивні сили краю”¹⁷.

Отже, бачимо, що замість різнопланової краєзнавчої роботи все більше і більше нав’язувалося об’єднання краєзнавчих сил і виробничий ухил. Організатори тогочасного краєзнавчого руху вбачали своїм обов’язком “не дати руху вилитися в хибні річища народницького лібералізму або схоластичного академізму”¹⁸. Це врешті-решт призвело до звуження, а згодом стало одним із чинників згорання краєзнавчого руху.

Але офіційне рішення ЦБК не було при-

йнято одноставно. Дискусія стосовно суті і завдань краєзнавства тривала. Дослідники зазначали, що вивчення економіки певного краю обов’язково тягне за собою й історичні дослідження. Історичний аспект краєзнавства до середини 1920-х років не виключався і не відкидався. Зокрема, у 1924 році голова Центрального бюро краєзнавства академік С. Ф. Ольденбург зазначав: “...сучасні краєзнавці думають, що історичні матеріали “не ударні”, що інтерес до історичної постановки справи нібито пережиток старого, що важливими є лише відомості природно-історичного характеру і ті, які говорять про сучасну економіку. Крайня короткозорість такого погляду є очевидною”¹⁹.

Краєзнавцям пропонувалося вирішувати це завдання комплексно, включаючи до вивчення питання з історії, культури, побуту. Тому і виникали такі дослідницькі ланцюжки, як, наприклад, краєзнавство — місцева географія. Вони містили цілу низку цікавих тем для вивчення: географічні умови краю, його історія, побут, культура. Дослідження проводилися для того, щоб краще ознайомитися з виробництвом краю, місцевими ринками збуту. Але й тут без історичних екскурсів було б важко обійтись. Тому пропонувалося вивчення історії кустарних промислів, окремих фабрик і заводів.

За логічною схемою розгортання науки краєзнавство мало б прагнути через конкретність універсалізувати дослідження, але внаслідок значущості соціальної проблематики краєзнавство в цей час все більше наповнюється конкретними, локальними питаннями. Самі критерії вимог до історико-регіональних праць змінилися. Якщо раніше цінувалися насамперед усебічність, ґрунтовність, порівняльність статистичних показників за роками й окремими місцевостями, охоплення різних шарів життя, то із середини 1920-х років на перше місце виходило вміння подавати матеріал у потрібних дозах і з відповідною обробкою. Професіоналізм поступається місцем дилетантству, замість величезних томів з друку виходять здебільшого непоказні брошури. Прикметами цього часу стали численні випадки заснування нових краєзнавчих осередків, проведення ними зібрань, конференцій, з’їздів, збільшення матеріалів відповідного змісту на сторінках періодики. Вивчення історії краю було якраз тим, що могло акумулювати громадянську енергію і водночас

створити нові форми легального співіснування з владою. В умовах нової економічної політики, лібералізації суспільних відносин — з одного боку, і загального занепаду культури — з другого, краєзнавство намагалося взяти на себе поміж іншим охоронну, стабілізуючу функцію щодо культурних цінностей. Крім того, у цей час спостерігається національне піднесення, яке супроводжувало “українізацію” в політиці радянської влади. А це не могло не створити відповідних умов для концентрації і координації зусиль науковців і аматорів. Отже, краєзнавство стає одним із засобів існування науки. Остання, потрапивши в чітко окреслені межі державних замовлень і контролю, стає слухняною частиною радянського будівництва, а разом і з нею складовою радянського будівництва стає й краєзнавство²⁰. Тому воно швидко утверджувалося і як науковий напрям, і як громадський рух.

Таким чином, спостерігаємо достатньо широкий спектр визначень завдань краєзнавства, різні підходи в семантичному осмисленні його предмета. Співіснуючи, усі ці визначення взаємодоповнювали і взаємозбагачували одне одного, відтворюючи ставлення науковців та громадських кіл до змісту і ролі краєзнавства 20-х років ХХ ст. Зрештою, було винайдено універсальну формулу поняття краєзнавства, яка влаштувала більшість. Офіційно краєзнавство визначалося як “метод синтетичного вивчення якоїсь певної території”, а також як “громадянський рух, що об’єднує місцеве трудове населення, яке бере активну участь у соціалістичному будівництві свого краю на основі всебічного його вивчення”²¹.

Слід зазначити, що в дискусіях 1920-х років із приводу статусу і завдань краєзнавства голос провідних українських істориків звучав невиразно, хоч багато хто з них згуртував навколо своїх наукових інституцій краєзнавчі осередки. На наш погляд, причина такої інертності криється у відмінностях між російським і українським краєзнавством. Проаналізувавши специфіку розвитку тогочасного українського краєзнавства, В. О. Савчук називає ряд його особливостей, одна з яких крилася у відсутності порозуміння між науковцями. Краєзнавство України в силу історичної специфікації не було єдиним організмом, воно складалося з різних шкіл, серед яких не було погодженості. Напружені відносини між представниками різних науко-

вих шкіл влада вмילו використовувала під час політичних репресій²². Виходячи з цього, зрозумілою стає теза П. Т. Тронька про відверте загострення боротьби різних партій і угруповань у ВУАН; про небажання М. С. Грушевського брати участь у краєзнавчих інституціях насамперед унаслідок неприязних стосунків з головою УКК М. І. Яворським, академіками О. М. Лободою та Д. І. Багалієм²³. Я. В. Верменич у свою чергу дійшла висновку, що Д. І. Багалій також не докладав помітних зусиль до теоретизації краєзнавства. В історіографічному вступі до “Нарису історії України на соціально-економічному ґрунті” він назвав декілька регіонально-історичних праць, але про систему краєзнавства тут не йдеться²⁴.

Таким чином, розвиток українського історичного краєзнавства 1920-х — початку 1930-х років був дуже суперечливим і складним. Негативні наслідки сталінської концепції побудови соціалізму в країні, застосування вульгарно-соціологічного підходу до оцінки суспільних та культурних явищ згубно позначилися на розвитку історичної науки і краєзнавства зокрема. Якщо на початку краєзнавство було галуззю, де працювали представники “старої” школи, продовжувачі наукових традицій, то, поступово трансформувавшись, воно перетворюється на слухняний інструмент влади. Цьому сприяли також докорінні зміни у соціальному статусі науковців. У пореволюційні часи науковці були авторитетною, матеріально та політично незалежною верствою, а після революції наукова інтелігенція перетворювалась на соціально невизначену: відбулося погіршення її матеріального становища, її було усунуто від політики, вона втрачала реальну вагу в суспільстві. Поступово зникала професорська субкультура з відповідним архетипом (європейського ґатунку освіта, культура, лібералізм, неприйняття екстремізму) внаслідок радикальних суспільних змін. “Червона” радянська професура належала вже до іншої культурної традиції та не успадкувала більшості позитивних соціокультурних рис від своїх попередників. Внаслідок цього відповідне інтелектуальне середовище та філософське буття, канони та еталони наукового мислення поступово втрачалися²⁵.

Унаслідок заперечення правомірності існування краєзнавства як самостійної науки спостерігається звуження предмета краєзнав-

ства. Його дослідницька зона наприкінці 1920-х років охоплювала лише вивчення продуктивних сил того чи іншого краю, згортали-ся розпочаті в 1920-ті роки теоретичні дослідження. Тому на початку 1930-х років досягнення українського краєзнавства були не стільки теоретичними, скільки практичними. Серйозні наукові дослідження поступалися поверховим аматорським; принципи історизму замінювалися вульгарними принципами прикладної практики, емпіричними спостереженнями, які мали суто описовий характер. У масиві краєзнавчих праць “золотого десятиліття” домінували історико-оглядові праці з констатацією факту, події, явища, процесу й окремими історичними й історіографічними висновками. Також спостерігаємо вкрай негативне ставлення влади до доробку видатних українських мислителів XIX — поч. XX ст. Боротьба проти концепції українського історичного процесу М. С. Грушевського була поширена на історико-філологічні науки загалом. Перенесена на широке тло культурно-наукового та суспільного життя в Україні, ця акція “боротьби проти буржуазного націоналізму” (що відповідало сталінським настановам про загострення класової боротьби в

країні) набула небаченого масштабу й спричинила зловісні наслідки для української науки і культури. Величезною трагедією для історичної науки стала втрата на той час традицій систематичних історико-статистичних описів окремих регіонів. Не вдалося досягнути поставленої мети і внаслідок впровадження масових репресій щодо істориків. Влада оголосила їх “носіями буржуазних і псевдомарксистських поглядів”, а деяких навіть “оскаженілими фашистами”, доценту зруйнувала систему історико-краєзнавчих досліджень, припинивши роботу в цьому напрямі на кілька десятиріч.

У той же час не слід зменшувати ролі періоду 1920-х років у розвитку історичного краєзнавства. Саме на цьому етапі краєзнавство було оформлено організаційно; продовжувалося осмислення його дисциплінарного статусу; було накопичено чимало фактологічного матеріалу про окремі місцевості, населені пункти, підприємства; розглядалися міждисциплінарні зв'язки між краєзнавством і гуманітарними та природничими науками. Крім того, вдалося досягти масовості краєзнавчих пошуків, що дало змогу, у свою чергу, акумулювати громадську енергію і водночас створити нові форми легального співіснування з владою.

Джерела та література

- 1 *Заремба С. З.* До питання про предмет історичного краєзнавства // Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. — К., 1980. — С. 41–45.
- 2 *Верменич Я. В.* Теоретизація історичного краєзнавства і регіонаознавства: проблема наступності // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. — К., 2005. — Вип. 29. — С. 39–48.
- 3 *Кононенко Н. К.* Стан сучасного українознавства та його завдання в розбудові держави // Розбудова держави. — 1994. — № 2. — С. 18–30.
- 4 *Тронько П. Т.* Краєзнавство України на передодні III з'їзду Всеукраїнської спілки краєзнавців // Краєзнавство. — 2003. — № 1–4. — С. 7–13.
- 5 *Бездрабко В. В.* Історіографічні спостереження за розвитком краєзнавства в Україні (1920–1930-х рр.) // Краєзнавство. — 2002. — № 1–4. — С. 16.
- 6 *Бездрабко В. В.* Історіографія краєзнавства // Студії з архівної справи та документознавства. — К., 2003. — Т. 9. — С. 26–35.
- 7 *Бездрабко В. В.* Часопис “Краєзнавство” та краєзнавча справа в Україні (кінець 1920-х — початок 1930-х рр.): Монографія. — К., Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2005. — С. 70–71.
- 8 *Дзенс-Литовский А. И.* К вопросу о предмете и методике курса “краеведение” // Краеведение. — 1923. — № 2. — С. 5–17; *Його ж.* Познание местного края / А. И. Дзенс-Литовский, И. С. Абрамов. — Л.: Колос, 1925. — С. 13, 25–31 та ін.
- 9 *Гревс И.* История и краеведение // Краеведение. — 1926. — № 4. — С. 487–508; *Його ж.* Краеведение в школе // Методы индивидуализирующего труда: Сб. под редакцией М. М. Рубинштейна. — Вып. 2. — М.: Мир, 1925. — С. 25–59; *Заремба С. З.* До питання про предмет історичного краєзнавства // Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. — К., 1980. — С. 41–45.
- 10 *Гревс И.* Краеведение в современной германской школе. — Л.: Брокгауз-Ефрон, 1929. — С. 9–10.

- 11 *Как изучать свой край*: Сб. статей. — Л., 1925. — С. 7–11.
- 12 *Музиченко А. Ф.* Динамическое краеведение в программах ГУС`а и его метод // Вопросы краеведения в школе: Сб. статей / под ред. В. П. Буданова, И. С. Семенова. — Л.: Брокгауз-Ефрон, 1925. — С. 43–63; *Музиченко О.* Краеведство в комплексных программах та його метод // Шлях освіти. — 1925. — № 5–6. — С. 59–70.
- 13 *Заремба С. З.* Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність: Автореф. дис. ...доктора іст. наук: 07.00.06 / Нац. АН України, Ін-т історії України. — К., 1996. — С. 15–18.
- 14 *Большаков А. М.* Введение в краеведение. — Л.: Прибой, 1929. — С. 50–59; *Верменич Я. В.* Процеси інституалізації краєзнавства в Україні 20–30-х рр. ХХ ст. // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. — К., 2003. — Вип. 22–23. — С. 40.
- 15 *Бездрабко В. В.* Історіографія краєзнавства // Студії з архівної справи та документознавства. — К., 2003. — Т. 9. — С. 26.
- 16 *Вернадский В. И.* Задачи науки в связи с государственной политикой России // Очерки и речи. — Пг., Научное химико-техническое изд-во, 1922. — Вып. 1. — С. 157.
- 17 *Цит.: Заремба С. З.* До питання про предмет історичного краєзнавства // Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. — К., 1980. — С. 42.
- 18 *Цит.: Савчук В. О.* Зауваги до дискусії про становлення організаційних структур краєзнавчого руху України в сер. 20-х років ХХ ст. // Краєзнавство. — 2001. — № 1 — 4. — С. 40.
- 19 *Ольденбург С.* Задачи краеведения // Народный учитель. — 1924. — № 3. — С. 39–41.
- 20 *Бездрабко В. В.* Часопис “Краєзнавство” та краєзнавча справа в Україні (кінець 1920-х — початок 1930-х рр.): Монографія. — К., Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2005. — С. 66.
- 21 *Милонов Н. П.* Историческое краеведение / Н. П. Милонов, Ю. Ф. Кононов, А. М. Разгон, М. Н. Черноморский, А. С. Завадьё — М.: Просвещение, 1969. — С. 3.
- 22 *Савчук В. О.* Зауваги до дискусії про становлення організаційних структур краєзнавчого руху України в сер. 20-х років ХХ ст. // Краєзнавство. — 2001. — № 1–4. — С. 37–41.
- 23 *Тронько П. Т.* Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (Досвід, проблеми, перспективи). — К., 2000. — С. 54–55.
- 24 *Верменич Я. В.* Процеси інституалізації краєзнавства в Україні 20–30-х рр. ХХ ст. // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. — К., 2003. — Вип. 22–23. — С. 42.
- 25 *Водотика С. Г.* Історична наука УРСР 1920-х років: соціально-політичні, науково-організаційні та концептуальні основи функціонування: Автореф. дис. ...доктора іст. наук: 07.00.01 / НАН України, Ін-т історії України. — К., 2001.

Сергей Куделко, Ольга Кашаба

Теоретико-методологическая дискуссия по вопросам исторического краеведения в 20-е — в начале 30-х годов ХХ в.

В статье анализируются основные аспекты теоретико-методологической дискуссии по вопросам исторического краеведения в 20-е — в начале 30-х годов ХХ ст.

Ключевые слова: историческое краеведение, теоретико-методологическая дискуссия, историография, научно-методическая работа.

Sergei Kudelko, Olga Kashaba

The theoretical and methodical discussion in the field local history studies in 1920-ies to earle 1930-ies

In the article the main questions of the theoretical and methodical discussion in the field of the local history studies in 1920 — 1930 had been analyzed.

Key words: historiography, educators, local history studies, instructional research, educational institution, theoretical and methodical discussion.